

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

FRÉDÉRIC MACLER. — *Documents d'Art Arméniens. — I. Texte, II. Atlas.*

□ • □

Վրասիին առջեւ կանանչին վրայ կեցեր է: Հոն է Ռուան, եւ Ուիւէր քաջարին, Հոն դուքսը Նեմս, եւ բազմաթիւ ուրիշներ: Կը հասնի կոմսը Գանելոն, տիրապրոսն Եւ երզնիաստու: Իր համորէն նեղութեամբ Ան կը սկսի խօսիլ. կ'ըսէ արքային. «Ո՛վ տէր, ողջոյն յաստուածակոյս կողմանէ: Ձեզ կը բերեմ Սարակոսի բալլերներն՝ Ահաւասիկ. եւ աւասիկ գանձ մը մեծ Ջոր կը բերեմ ձեզի, եւ քսան պատանդներ, Թող անոնք լաւ պահպանութեան դրուին տակ: Եւ քաջարի Մարսիլ արքայն ձեզ կ'ըսէ Որ էթէ չի՛ յանձնար ձեր ձեռքն Ալկալիփն, Ատոր համար զինքը պէտք չէ՞ք եպելել: Ջի չորս հարիւր հազար զինուած մարդ տեսայ իմ աչքերովս, զըրահապատ, սաղարարտին Պնդած, կապած ոսկեկիտուած գունդերով Սուրեն իրենց, որոնք մինչեւ ծովափունք Ուղեկցեցան Ալկալիփի: Մարսիլէն կը փախչէին, զի յանձն առնել եւ պահել Ձէին ուզեր քրիստոնսական մեր օրէնքն: Անոնք չէին դեռ չորս փարսախ նաւարկած Դէպ ի բացերն, երբ մըրըրկոտ փոթորիկն Հասաւ անոնց. խեղդւեցան, դուք երբեք Պիտի տեսնէ՞ք ձեռնս հասնիքն անոնցմ: Ալկալիփն ողջ էթէ ըլլար՝ զայն բերած Կ'ըլլայի եւ. իսկ հեթանոս արքային Գալով, տէր իմ, ըստոյ՞ գիտցէ՞ որ չանցած Այս առաջին ամիսն՝ անոր ձեր աչքով Պիտի տեսնէ՞ք Ֆրանսա հասնիքն եռունէդ: Պիտի 'նդունի օրէնքն որ դուք կը պահէք. Ան՝ ձեռնամած՝ պիտի ձեր մարդը ըլլայ. Ձենէ՛ պիտի ճանչնայ Սպանոս պետութիւնն: Արքայն կ'ըսէ. «Գոհութիւն Տճան Ստուռոյ: Լաւ գործ տեսաք, մեծ վարձք պիտի տունեաք»: Բանեան հազար փողի ձայնով կ'որոտայ: Կը վերցնեն Ֆրանկներն իրենց ճամբարներն, Եւ զըրաստները կը թամբեն՝ կը բեղենն. Դէպ ի քաղցրիկ Ֆրանսա կը չուն համօրէն: Թորք. Հ. Ա. ՂԱՅԻՆԻՍԱՆ

Երբ առաջին անգամ 1909ին Ուս. Մազլէր ընկերակցութեամբ մեր նախկին միաբանակից Հ. Սերովլէ Վ. Ապտուլահանի հրատարակեց ուսումնասիրութիւն մը հայ մանրանկարչութեան վրայ՝, նիթ առնելով ժէ դարու ի Սեբաստիա գրուած ձեռագիր Յայմաւուրք մը (Սեպհ. Պր. Խնձիճեանի ի Բարիդ) գեղարուեստասէրք, մաւ. նաւանդ հայկական հնութեանց հետախոյզք, ու. բախութեամբ ողջունեցին զայն իբրեւ յուսովեց անդրանիկ մը նմանօրինակ եւ կատարելագոյն գործոց: Հոն համառօտ էջերու մէջ խոսացած էր ոչ միայն ձեռագրին նկարագրութիւնը, բազմաթիւ եւ գեղեցիկ ընտրանիք՝ պատկերաց նմանաւ. հնութիւնը, այլ նաեւ ընդհանուր ակնարկ մը հայ գրչագրաց, մանրանկարչութեան, վանօրէնքի եւ արուեստագիտաց վրայ՝ գովելի շանքով հաւաքուած տեղեկութեամբ լի: Չորս տարի վերջ լոյս տեսաւ երկրորդը՝, նախանձնի առուգութեամբ, ընդարձակ ծաւալով, առատ լուսատիպ նմանահանութեամբ պատկերաց: Հոս հեղինակը նոր ուղի եւ, յաջողագոյն ծրագիր մը գծած էր իւր առջեւ, ոչ եւ հետազօտութիւնք ընդհանուր արուեստի, կամ ինչպէս ինքը կ'ըսէ՝ un travail d'ensemble sur les écoles, որուն համար դեռ ժամանակը հասած չհամարի իրաւամբ, այլ միայն պատմաստութիւն առաջնելու, հաւաքումն տարեաց, որոնց վրայ իբրեւ հաստատուն հիմանց վրայ կարենան ապագայ ուսումնասիրողք բարձրացնել իրենց համեմատական հետազօտութեանց արդիւնքը:

Այս մի եւ նոյն ուղին կը շարունակէ ընթաւ նալ արդիւնաւոր Ուսուցչական ներկայ երրորդ

Թիւրի մէկ հիւանդանոցին մէջ վիրաբոյժ մը իւր օգնական բժիշկներուն հետ վերջերս գործողութիւն մը կատարած պահուն կը տեսնէ որ հիւանդը - որ մինչեւ այն ատեն քաջառողջ ապրած է - իր սիրտն ունէր ալակողմը, իսկ լեարդը՝ ձախակողմը:

1. R. P. Seraphin Abdullah et Frédéric Macler: *Etudes sur la Miniature Arménienne.*

(Extrait de la Revue des Etudes Ethnographiques et Sociologiques - 1909). Paris.

2. Frédéric Macler: *Miniatures Arméniennes. Vies du Christ. - Peintures ornementales (X.e XVII.e Siècle).* 68 planches en phototypie, et 8 figures dans le texte explicatif. — Paris, P. Gauthier 1913.

օրինակած չըլլալուն պատճառաւ: Գ. Թ. 67 — 68 պատկերը իբրեւ եզերազարդ ունին երկու մոմակալ առիւծներ, որոնք, տախտակ 76 Թ. 173—174 պատկերեց մէջ (Ս. Սվանան Թ. 4) կը փոխուին երկու մարդազմ կապիկներու: Գ. Նոյնպէս առիւծներու ընթացող չարք մը կը ձևացնէ Թ. 69 պատկերի խորանին կամարը, ճիշդ ինչպէս կը նշմարենք Պերլինի արքունի թանգարանի մէջ պահուած Հուսէի (Rusas) ուլարատան վանանի մնացորդ կտորին վրայ: Ե. Այս որմնասեանց ստորին խոյակներն ունին յաճախ հայկական խաչերու ձևերով զարդեր, որոնք կը կրկնուին նաև յաջորդ պատկերներու վրայ եւս:

— Ցախտակ 34, պատկեր 73, կ'ընծայէ կիսաբոլոր պատուհան մը երկնքիփին կամարաւ ե երկաթի վանդակաւ, որոյ վրայ ազուցուած են ծաւալուն լուսերանգ խաչեր, բոլորը միասին գեղեցիկ նախաօտիկ նմոյշ մը ձևացնելով ծաղկեղրուազ ոճի (style floreal) ... — Յաջորդ Թ. 74 պատկերը Թ. 11 գրչազրիս ամենագեղեցիկ էջը Թիբեւ կը ներկայացնէ, քանի որ հեղինակը գայն ընտրած է և տուած մեզ՝ գունատիպ նմաւ նահանութեամբ առաջին մասին մէջ: Եւ յիշաւի եզակած է Մատթէի աւետարանին սկզբնաւորող զարդազիր առաջին տողը, յոյժ նորօրինակ ե միանգամայն նրբաճաշակ, զոր չենք դանդաղիր համեմատութեան դնելու մէջ վենական Միխիթրեան եղբայր մատենադարանի Թ. 278 (ձ. Գ. ԺԻ. Կարու) աւետարանի զարդազրիներու հետ մէկ կողմանէ, և միւս կողմանէ P. Cahierի հրատարակած¹ Սպանիական երաժիշտներու հետ, որ ԺԱ զարու գրչազրի մը սկզբնատառը կը ձևացնեն, թէպէտ մերկն իւր պարսկական ներշնչումը կը մատնէ իսկոյն:

— Սոյն գրչազրիս վրայ կ'ուզենք դիտել յատկութիւն մ'ալ, որ թէպէտ չէ բոլորովին եզական, սակայն այնքան ալ սովորական չէ մեր

աւետարանաց մանրանկարչական արուեստի մէջ: Մինչդեռ չորս աւետարանիները (պատկեր Թ. 73, 79, 81, 83) զուրկ են իրենց սովորական զաղափարանի դէմքերէ, ասոր փոխարէն ամէն մէկ աւետարանաց զարդազիր առաջին տողները կազմուած են իւրաքանչիւրին սեպհական նշաններէ, յորինելով ըստ կարգի՝ մարդկային տառեր, առիւծակերպ, եղջիւրաւոր (իբր արջառոյ) և ձագազիր (փոխանակ արծնի):

— Հուսէ դիտենք որ Թ. 73 պատկերի վերոյ յիշեալ վանդակապատ կիսաբոլոր պատուհանն, որ Թ. 79ի մէջ կը կրկնուի՝ վերստին լուսաւոր խաչաձևերը ճառագայթարձակ աստղերու փոխելով, և սոյն այս պատկերիս ներկայացուցած սիւնազարդ վերելեակ սանդուխը, Թ. 81 պատկերի կամարակապ կիսաւաղարկ դարձնելով, ինչպէս նաև Թ. 83 պատկերի երկու գոթաձև կամարները, խառնուած ուրիշ զանազան մանրամասնութեանց հետ, կը յայտնեն մեզ միշտ վայրի ճոխութիւն և շինուածական և ճարտարակերպական զարգացում, որ վանէն և վարազէն շատ հետունք կը փոխադրէ գեղեց արուեստագետին աղբիւրը կամ ներշնչումը նշմարելու համար²:

— Խորոտկայ քառանկաւարանը (որուն կը զուգակցի այս մասին նաև Ս. Սվանան Թ. 19) եզակատութիւն մ'ունի, զոգնելով բոլոր կանացի դէմքերը սրբութեան լուսապսակէն, սոյն իսկ բացառութիւն չընելով ամենասուրբ Աստուծաւոր կուսի (հմմտ. պատկեր Թ. 99, 100, 101³, 103, 107, 109 և այլն հմմտ. նաև 60 և 164 պատկերները), ինչ որ յիշել կու տայ մեզ կերպով մը Schlumberger⁴ի դիտողութիւնը. «Sur les sceaux, comme dans toutes les autres représentations d'origine byzantine, la tête nimbée de la Théotokos, est constamment voilée»:

— Սոյն այս խորոտկայ քառանկաւարանը և

1. P. Cahier: Nouveaux Mélanges d'Archéologie. IV. 269. Հմմտ. նաև A. Lecoy de la Marche. Les Manuscrits et la Miniature. էջ 271.

2. Հմմտ. A. Melani: L'arte di distinguere gli stili — Milano 1919 էջ 204 և այլն. Sistema ornamentale, որի մէջ այլոց կ'ըսէ... intreccio ornamentale. Geometria pura su tutta la linea: Sono quadri, sono stelle, sono rombi, sono croci. Եւ զարգեալ խաչելով շաղկապալիւս (stalattiti) վրայ կ'ըսէ. Non si può concepire la bellezza e la arditezza... Nascono intrecci, tagli, movimenti che

abbagliano. La luce ne è la ragione... i piani retti, obliqui, curvi sono i mezzi alla fulgidezza e allo splendore.

3. Հոս չենք զիտել սխալմամբ արդեօք Թէ կամուրդ զիտութեամբ՝ լուսապսակ ընդհան է միայն Ս. Աստուծամայ հետ զանուղ կանացի պատկերին, Թիբեւ ուղեղով այսու նշանակել Անա մարգարէուհին որ Սեմէն ծերունայ հետ կ'ընդունի զՅիսուս քառանկաւարանի տաճարի եկած միջոց, և որ ներկայ պատկերիս մէջ՝ առած է իւր ծնունց մէջ աստարակապ զոյգ ծագբը:

4. Schlumberger: Sigillographie այլն — էջ 16.

Ս. Սվանան Թ. 2 գրչագիրը մի և նոյն աղբյուրէ ծագումն ունին, ինչպէս լաւ դիտել կու տայ նաեւ հրատարակչը, և պատկերաց համեմատութիւնը մինչդեռ սկզբան և ներշնչման նոյնութիւնը կ'ապացուցանէ, շատ հետաքննական զանազանութիւններ ալ կը ներկայացնէ ի վկայութիւն իւրաքանիւրի միջնամայրի, տարբերութեամբ տարագուց և այլ կենցաղական յատկանիշներու, Հետաքրքրական է նշմարել նաեւ, որ Թ. 52 պատկերի Գիսուսի խաչակից երկու աւազակները, Թ. 107 պատկերի մէջ յետնագոյն ձեռքէ մը փոխուած են առ խաչին Գիսուսի կեցող Ս. Աստուածածնայ և Յովհաննու աւետաւանիչի, իբրեւ բարեխօսներ ծիրազիր ճատացող աւետարանիչ Եովհաննէս քահանայի (որ) համբուրէ ոտն Գիսուսի (և) խնդրէ թողութիւն իւրեան։

— Զանց կ'ընենք դիտել տալ ուրիշ մանրամասնութիւններ, ինչպէս Պատկեր Թ. 159ի, ուր Գիսուսի պայծառակերպութեան հաղորդ կը յըշխանութիւն յետնագոյն և տգէտ ստացողի մը ձեռքով՝ եղիա և Եւովք, փոխանակ Ս'ովսէսի, — Թ. 242 պատկերի սրբալու ձին, որոյ վրայ հեծած է Ս. Կոյսն Գիսուս մանուկ ի գրկին յեղիպտոս փախստեան առթիւ. — Թ. 167 պատկերի մէջ սատանաներու դերն ի դատաստանի, երբ կշիռքի Թաթերու վրայ կը կշռուին հանգուցելոյն արգարութիւնք և մեղքն, Հոս նկարիչը սխալ հասկցած և ներկայացուցած է այս դերը, որ ուրիշ նման պատկերաց ուղիղ ներկայացուցման համաձայն պիտի կայանար արդարութեան նմարը բարձրացնելու և մեղացը՝ ծանրացնելու մէջ, հմտ. պատկերք Թ. 56, 61 և 113, Այս առթիւ անցողիկ դիտենք որ մեր մանրանկարչութեան արուեստի զարգացման և ներշնչման հետազոտութեան համար լաւ օժանդակ մ'ալ կը ճանդիւրանան գաղղիական գրչագիրքը՝

Գիսուսի ենք որ այս համառոտ դիտողութիւնք բաւական պիտի ըլլան ոչ միայն պատկերներու հրատարակութեանս կարևորութիւնը, այլ միանգամայն պիտի կարենան զարթուցանել բարի նախանք մը մեր ազգասէր և արուեստասէր կրեւոսներու մէջ, սատարելու առատաձեռնութեամբ՝ որ մեր նախնեաց զեղարուեստական գանձեր կա-

րենան մի առ մի հրատարակուի և հետզհետէ կազմել ազգային պարծանաց կոթողը։

Հ. Թ. ԱՊԻՐԵ

ՐԱՐՔԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ. — Հայաստամեայ Եկեղեցի (Բամախոսութիւն). Պոստոմ 1924, էջ 58։

Հատորիկին կու լեզուն և վճռական շնորհ կը մատնանեն հեղինակին ընտիր ձիւղերը, ինչպէս «Երգչուհի» և «Պատգամ» սրեններուն մէջ աւոր հրատարակած յօդուածները։

Բանաստեղծութեան նիւթն է դարուս՝ կամ լաւ ևս վերջին տարիներուն մէջ յուզուած ու ծնծուած խնդիրը, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բարեկարգութիւնը։

Բաբգէն Եպիսկոպոս ի սկզբան «Երանութեան» մէջ նշանակելով բանաստեղծութեան շարժառիթը՝ կ'անցնի ապա պարզելու ցայտուն և կենդանի գոյներով հայ եկեղեցւոյն դերը անցեալին մէջ իբրեւ «կազմակերպակ կրօնական... և ազգային հաստատութիւն»¹. քրիստոնէութեան մուտքով՝ քաղաքակրթութեան մեծագոյն զարկը և յառաջդիմութիւնը, ապացոյց՝ Դ. Դարու կրօնական, կրթական և մարդասիրական հիաւնալի «կազմակերպութիւնները»²։

Սանդուխտէն սկսեալ մինչև վերջին օրերուն նահատակներու վտեմ ու ամբիժ հաւատքն է որ զմայլանքով կը նկարագրէ. բայց դիտել կու տայ միանգամայն որ «վերջին հալածանքներն, կենցաղի ահուկի տեղեկութիւններով վերաւորեցին մարդը հաւատքը, և շատ մը աղուոր գիծեր եղծեցին Հայ ժողովուրդին բարոյական մեծութիւններէն»³։ Ան այդ ճգնաժամն է որ բարեկարգութիւն կը պահանջէ. ու Բաբգէն Եպիսկոպոս կը զօժ սկզբնական ծրագիրը կամ տեսաւ կէտը, ըստ որում հարկ է բարեկարգութեան գործին ձեռք գարնել. «Իմ կարծիքով, կ'ըսէ նա... Հայց. Եկեղեցւոյ քաղաքակրթութիւնը պիտի և կատարուի իր հիմքերուն վրայ, իր առանդարեւելիքում վրայ»⁴։ Սակայն այս գուժելի հիմունքին համեմատ չեմ գտներ իր միւս կարծիքը, որ է «Ժողովուրդին դատարարականութեան համար նոր մեթոդ» — Այս մասին մեր Եկեղեցին կրնայ որդեգրել Անկիւրան կամ որ նոյն է՝ Ամբիքեան Եպիսկոպոսական Եկեղեցւոյն մեթոդը։

1. *Մամ. Edouard Fleury: Les manuscrits & miniatures de la Bibliothèque de Laon, որ մասն. Երկրորդ էջ 45* ունինք ժիւղարու ձեռագրէ մը պատկերաց մէջ հեռւ նմանութիւնք մեր հոս յիշատակած սատանայական աղբյուրի։

1. էջ 7. — 2. էջ 11. — 3. էջ 8. — 4. էջ 48.